

Enver ve Cemal Paşalarla Osmanlı Valileri, İmzalı Belgeler, Soykırım Tezlerini Çürütüyor

Yücel Aktar*

Osmanlı İmparatorluğu'nda azınlıklar ve özellikle de "Ermeni Sorunu"na değinen ve Ermenilere ilişkin olayları, günümüzün insan hakları ölçütleriyle değerlendirmeye çalıştıklarını söyleyen öncelikle Batılı politikacılar ve bilim adamlarıyla medya çalışanları, son olarak da İttihat ve Terakki iktidarının 27 Mayıs 1915'te çıkardığı "Tehcir (Göç ettirme) Kanunu"nu öne sürerek, Anadolu'da birbuçuk milyon Ermeni'nin bir "Soykırım"la yok edilmeye çalışıldığını savlamaya başlamışlardır.

Yazımızın asıl konusunu oluşturan Enver ve Cemal Paşaların tehcire yani göçe tabi tutulan Ermenilerle ilgili olarak aldıkları önlemlere ve konuyla ilgili makamlara verdikleri emirlere ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da görev yapan valilerin, henüz Tehcir Kanunu çıkarılmadan önce, isyana başlayan Ermenileri ilgililere rapor eden yazılarına değinmeden önce, son günlerde, Ermenilerle ilgili id-

diaların neden Fransa'da ele alındığına kısaca değinmek gerekir.

Ermenistan, Ermeni uygarlığı ve Ermeniler hakkında XIX. yüzyıldan bu yana yazılan eserler yüzleri aşar. Bütün bu çalışmaların merkezinde de Fransa vardır. Fransa'da sürdürülen bu tarihsel ve kültürel çalışmaların odağında öne sürülen iddiaları şu biçimde formüle etmek olasıdır:

- "Orta Anadolu'dan Kafkasya'ya kadar uzanan coğrafi bölgede Büyük Ermenistan Krallığı adıyla bir devlet yaşamıştır. Bu devletin kökleri İsa'dan önce varolan Urartulara kadar uzanır.

- Ermeni tarihinin kökleri Tevrat'a dayanır. Kutsal kitaplar Ermenilerle başlar.

-Bu halk Ortadoğu'ya bilim ve sanatı getirmiştir. Dügümlü halı tekniğini içeren tüm sanatlar dahil, mimari ve tezyini sanatlarla musiki, Anadolu'da hep Ermenilerin malıdır."¹

İlk bakışta bütün bu iddialar basit gibi görünse de, Fransa'da ve Batı görüşünde bu tezler giderek ağırlık kazanmış ve yerleşmiştir.

Edouard Dulaurer, Marçuart (Markarian), Macler, Rene Grousset, Pastırmacıyan ve daha nice tanınmış Fransız veya Ermeni asıllı tarihçiler, aynı temaları işleyerek, sonuçta yukarıda sözünü ettiğimiz "Zorunlu Göçettirme Olayı"nı da aynı bakış açısıyla inceleyerek, bu olayı bir "Ermeni Katliamı" veya "Ermeni Soykırımı" olarak nitelendirmişlerdir.

Batıda Türk-Ermeni ilişkilerinden söz eden ilk tarihçi, III. Napolyon devrinin ünlü oryantalisti ve tarihçisi Edouard Dulaurer'dir.

Dulaurer Urfalı din adamı Mateos'un Vekayinamesi'ni Ermeniceden Fransızcaya

(*) Dr. Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Devrim Tarihi Öğretim Görevlisi, Öğretmen Albay (E.).

(**) Bu makale yayınevimizin hazırladığı '?????' (cilt 37, s.319, 2001) eserinden alınmıştır.

(1) Karlı, Mehmet Ali, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Ek Broşür, s. 1.

çevirerek yayınlamıştır. Aynı tarihçi Türk-Ermeni ilişkilerinde de Mateos benzeri Ermeni kaynaklarını esas almış ve bunların doğruluğuna da inanmıştır.

Türk Tarih Kurumu da 1962 yılında “Urfalı Mateos Vekayi-namesi”ni yayınladı.

E. Dulaurer çevirisinin önsözünde, “Bulduğu coğrafi yöre ve en eski gelenekleri bakımından Ermenistan Doğu dünyasına aittir. Fakat, diğer bir yönüyle Batıya sıkı sıkıya bağlıdır. Zira Hıristiyanlığın getirdiği etik ve bilimsel yenilikleri benimsemiştir. Ermeni Literatürü birbirine zıt iki uygarlık sistemini bağdaştırır. Doğunun (İslamiyetin) bilmediği, kavrayamadığı ve asla kavrayamayacağı mantık yasalarını, anlayış usullerini, analiz ve sentez metodlarını, üslup ve yazı şekillerini, rasyonel olarak hazırlanmış inceleme planlarını, dürüst konuşma-yazma sanatını Ermeniler, Yunan düşüncesinden ve dolayısıyla Hıristiyanlıktan, Batı’dan öğrenmişlerdir.

2

Bu nitelikleri, birçok Ermeni yazarlarında ve de özellikle Ermeni literatüründe klasik sayılan iki Ermeni tarihçisinde izlemek mümkündür. Bunlardan biri Elize, diğeri ise Moiz de Khoren’dır. Bu iki tarihçinin eserleri Yunan ve Roma yazarlarını hatırlatır”²

E. Dulaurer’in ortaya attığı XIX. yüzyıla yakışan bu romantik tez, ne yazık ki çağdaş bilim adamlarınca da benimsenmiş ve “Biz Hıristiyanız, Batılıyız, Üstünüz” gibi bilim ve ahlâkla bağdaşmayan bir slogan ortaya çıkmıştır. Ve bu sloganın izleri Ermeniler hakkında yazılan tüm eserlerde de kendini hissettirmiştir.

Kuşkusuz Urfalı Mateos Vekayi-namesi’nin ve E. Dulaurer’in önsözünün eleştirisi yapılmıştır ve bundan sonra da yapılacaktır.

Fakat en önemlisi XII. yüzyılda yaşamış ve E. Dulaurer’in kendi ifadeleriyle “hiçbir edebi ve teolojik kültürü olmayan, sabit fikirli bir köy papazına” çağdaş hiçbir tarihcii dikkate almadan, körü körüne inanarak

tarih kurgulamak, sonuçta insanlığı büyük yanlışların esiri kılmıştır.

Aslında Türk-Ermeni ilişkilerinin Birinci Dünya Savaşı yıllarına ilişkin dönemi incelenirken ve “soykırım”dan söz edilirken öncelikle şu sorulara yanıtlar aranmalıdır:

-Ermeniler 27 Mayıs 1915’te çıkarılan yasayla neden göçettirilmiştir? Dahası Tehcir Kanunu’nun çıkarılmasına neden gereksinim duyulmuştur?

-O yıllarda Anadolu’daki Ermeni nüfusu ne kadardır?

-Ermenilerin bu yıllarda bir devlet politikasının gereği olarak imha edilmelerine ilişkin yazılı belge niteliğinde kanıtlar var mıdır?

-Soykırım nedir?

-Olayları bilimsel ölçütlerle değerlendirmek ve belgelere dayalı olarak objektif ve tarafsız biçimde ortaya koymak varken, bu görevi bir yargı kurumu gibi parlamentoların üstlenmesi doğru mudur?

-1915 öncesi ve sonrasında Ermenilerle Türkler arasındaki silahlı çatışmalara soykırım yerine, ayaklanma veya iç savaş demek daha doğru olmaz mı?

-1915 olaylarını bir savaş boyutunda ve savaş koşullarında değerlendirmek varken, olayların yalnız insancıl boyutları üzerinde durmak, bu büyük savaşın (Birinci Dünya Savaşı) ilanının sorumluluğundan kurtulmak amacına mı yöneliktir?

-1915 yıllarına rastlayan günlerde ve savaş sürecinde ölenlerin yalnız Ermeniler olmadığını, her iki tarafın da kayıplarının varlığını yadsımak savaş suçu gibi insanlık suçu işlemekle eş anlamlı değil midir?

Bu somları ve bunlardan kaynaklanan iddiaları çoğaltmak elbetteki olasıdır. Fakat asıl olan belgelerin ışığında tarihten umulan

(2) Aynı Broşür; s. 3.

gerçekleri ortaya çıkartıp, tarihsel olayları ön yargılarla çarpıtmadan sergileyebilmektir.

İttihat ve Terakki Hükümeti'nin 27 Mayıs 1915'te Osmanlı Parlamentosu'ndan Çıkarıldığı "Tehcir (Göçettirme) Kanunu" aşağıdaki maddeleri içermektedir:

"1. Seferde ordu, kolordu ve fırka (tümen) kumandanları; bunların yardımcıları ve bağımsız bölge kumandanları halk tarafından herhangi bir suretle hükümetin emirlerine ve memleketin savunması, güvenliği konumaya ilişkin uygulamalara karşı koyma, silahla saldırı ve mukavemet görürlerse hemen askeri kuvvet ile şiddetli surette cezalandırmaya ve saldırıyı tamamen yok etmeye yetkili ve mecburdur.

2. Ordu ve bağımsız kolordu ve fırka kumandanları askeri kurallara aykırı veya casusluk ve ihanetlerini hissettikleri köy ve kasabalar halkını ayrı ayrı veya topluca diğer yerlere sevk ve yerleştirebilirler.

3. Bu kanun yayın tarihinden itibaren geçerlidir." 14 Mayıs 1331 (27 Mayıs 1915)³

Bu yasayla Ermenilerin Birinci Dünya Savaşı yıllarında Türkler tarafından bir soykırıma tabi tutulduğunun iddia eden Ermeniler ve onlarla bu düşüncüyü paylaşan Batılılar, ancak bu yasa çıkarıldıktan ve göçettirme başladıktan sonra, Ermenilerin de çaresiz bir isyan ve silahlı direnme başlatmak zorunda kaldıklarını söylemişlerdir.

Halbuki tam tersine aşağıdaki belgeler; Ermeni aydınları, Ermeni asıllı Osmanlı milletvekilleri, Ermeni Yardımlaşma Dernekleri, Ermeni Patrikhanesi ve Doğu Anadolu'daki Ermenilerin, içinde bir kez bile Ermeni sözcüğü geçmeyen bir yasanın çıkarılmasından çok önceleri, Osmanlı Devleti'ne karşı silahlı örgütler kurduklarını ve isyan başlattıklarını veya bu örgütleri yönlendirip, yardım ve yataklık yaptıklarını kanıtlamaktadır.

Örneğin; "Van Valisi Cevdet Bey'den mevrud (gelen) 8.2.1331 (21 Nisan 1915)"

tarihli ve "Bu gece sabaha karşı şehrin her tarafında ateş devam etti, Kısmen sur ile muhat (çevrili) olan Kaledibi Ermeni Mahallelerinde görülen yüzlerce ihtilalcinin gece gafleten (aniden) hücum ile kaleye sahip olmak üzere oraya mürettep (düzenlenmiş) oldukları anlaşıldı"⁴ içerikli yazıyla yine "Hakkari'de, Van Valisi Cevdet Bey'den (aynı vali) gelen 12.1.1331 (25 Mart 1915) tarihli şifre halinde (çözümünde) Rusların Abağa ve Saray üzerinden Van'ı işgal için vuku bulacak taarruzlarını teshil etmek (kolaylaştırmak) üzere Ermenilerin umumi bir ihtilâl hazırlığında buldukları... İslâm köylerine tecavüze başladıkları., her taraftan Ermenilerin isyan edeceklerine şüphe yoktur..."⁵ içerikli ilgilileri uyarı yazıları, henüz Tehcir Kanunu çıkarılmadan önce Ermenilerin, hem isyan ve hem de Osmanlı Devleti'nin savaştığı Ruslara yardım ve yataklık ettiklerinin açık kanıtlarıdır.

Van Valisi'nin uyarılarını, 29 Kasım 1914'te Saray (Özalp)'da Seyyar Fırka (tümen) Komutanı Kâzım Bey, 3. Ordu Komutanlığı'na gönderdiği şifre yazıyla "Düşman bugün Deyre tecavüz etmiştir. Top ve mitralyözü vardır... Derdest edilen (ele geçirilen) iki casusun ifadesinden bugünlerde Van'da ve vilayet dahilinde kıyam (ayaklanma) olacağı anlaşılmıştır. Ahvalde (durum da) bunu gösteriyor"⁶ demekle, Vali Cevdet Bey'den önce ilgilileri uarmış ve Van'daki Ermeni isyanı tehlikesine değinmiştir.

Yine Van Valisi Cevdet Bey 20 Nisan 1915 günü, Üçüncü ve Dördüncü Ordu Komutanlarına, "İhtilalciler kentin Ermeni mahalleleri çevresindeki karakollarımıza ve evlere ateş etmeye başladılar"⁷ ve "Şıtağ'ta başlayan karışıklık genişledi ve önem kazandı... Kasaba ve köylüde jandarma ve memur-

(3) Uras, Esat; *Tarible Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul 1987, s. 605.

(4) *Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATAŞE) Başkanlığı Arşivi*; Arşiv No 4-3671, Klasör 2820, Dosya 69, Fihrist 3-26.

(5) *Genelkurmay ATAŞE Arşivi*; Arşiv No 1-2, klasör 2818, Dosya 59, Fihrist 1-32, 1-33.

(6) *ATAŞE Arşivi*; Arşiv No 4-3671, Klasör 2818, Dosya 59, Fihrist 2-54.

(7) *Aynı Arşiv*; Arşiv No 4-3671, Klasör 2947, Dosya 628, Fihrist 3-"4.

larımıza gafletten ateş edildiğinden zayıyatımız vardır.”⁸ diyerek bilgi vermektedir.

Van Valisi Cevdet Bey’in uyarılarından çok önceleri, Erzurum Vali Vekili Cemal Bey, 31 Ekim 1914’te, 3. Ordu Komutanlığı’na gönderdiği bir yazıyla; “Bu günlerde gerek silah altından firar eden, gerek köylerde bulunan Ermenilerden birçok kimselerin Surin nam (adlı) şahsın teşkil etmiş olduğu çeteye”⁹ katılarak Rusya’ya firar etmekte olduklarına değinmekle Ermenilerin, daha Birinci Dünya Savaşı başlarken niyetlerinin ne olduğunu ve hami olarak Rusları seçtiklerini ortaya koymaktadır.

Yine Bitlis Vilayeti’nden alınan 21 Şubat 1915 tarihli şifre yazı, Ermenilerin aynı gün Bitlis’e bağlı köylere saldırdıklarını¹⁰ ve Sivas Valisi Muammer Bey’den gelen 22-23 Nisan 1915 tarihli şifrede de Ermeniler arasında yapılan araştırmada “...hayli esliha-i memnua (yasak silahlar) ve dinamit elde edildiği ve Ermenilerin bu vilayetten otuzbin kişi tertip ve teslim eyledikleri (düzenleyip silahlandırdıkları) ve bunlardan onbeşbin kişinin birer suretle Rus Ordusu’na iltihat eylediği (katıldıkları), onbeşbin kişinin de Ordumuzun âdem-i muvaffakiyeti (başarısızlığı) halinde arkadan işgal ve tehdit vazifesiyle mükellef (yükümlü) tutulduğu”¹¹ yakalanan Ermeni sanıkların ifadeleriyle doğrulanmıştır denmekle, Ermeni isyanının Tehcir Kanunu’ndan (27 Mayıs 1915) çok önceleri hangi boyutlara ulaştığı sergilemektedir.

Diyarbakır Valisi Reşit Bey’den gelen 27 Nisan 1915 tarihli şifre yazıda da, “Ermeni evlerinde yapılan aramada, birçok esliha (silahla) ve elbise-i askeriye ve cephane elde edildiği... pek mühim miktarda mevadd-ı infilakiye (patlayıcı maddeler) ve elli adet bomba, pek çok cephane ve esliha-i müte-nevvia ve miriye (devlet malı çeşitli silahlar) ve külliyetli dinamit barutu elde edildi”ğine¹² değinilmekte ve Ermenilerin ne kadar silahlı oldukları da bu belgeden anlaşılmaktadır.

Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey’den 8 Ekim 1914 tarihinde gelen şifreden de anlaşılacağı üzere, Ermenilerin Rusların güdü-mündeki gerçek niyetlerinin, Osmanlı devlet yöneticileri tarafından bilindiğinin açık kanıtıdır.

“Rusya’daki Osmanlı ve Rus Ermenilerinden 800 kişilik bir çetenin Rus hükümetince teslim olunarak (silahlandırılarak), evvelsi akşam geceleyin Batum’dan hareket ederek Artvin taraflarına gittikleri ve bunların Artvin ve Ardanoç arasında taksim edileceği ve Rus hükümetinin verdiği istiklâl (bağımsızlık) vadi üzerine Memalik-i Osmaniye (Osmanlı Ülkelerinde) de ihlal-i asayiş (güvenliği bozma) ve taarruz maksadıyla teşekkül eylediği... Rumlar ve Ermenilerden, vesairenden ibaret olarak 7000’e iblağ edileceği (çıkarılacağı)...”¹³

Anadolu’da devlete başkaldıran Ermeni örgütlerinin varlığını kanıtlayan bu tür resmi yazı örneklerini çoğaltmak mümkündür. Zaten bunlar ve Anadolu’da silahlı ve örgütlü Ermeni çetelerinin başta kadın ve çocuklar olmak üzere Türk halkına yönelttikleri silahlı saldırıları “Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu” adlı yapıtdaki makalemizde belgelemiştik.¹⁴

Sözü edilen yazımızdaki belgeler ve Osmanlı Devleti’nin Van, Bitlis, Sivas, Erzurum, Trabzon ve Diyarbakır Valilerinden gönderilen şifre yazılar, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da, Birinci Dünya Savaşı başlarken ve özellikle de Tehcir Kanunu çıkarılmadan önce, bu bölgedeki Ermenilerin isyan hazırlığı ve eylemi içinde olduklarını kanıtlamaktadır.

(8) *Aynı Arşiv*; Arşiv No 4-3671, Klasör 2820, Dosya A-69, Fihrist 3-6.

(9) *Aynı Arşiv*; Arşiv No 4-3671, Klasör 2820, Dosya 69, Fihrist 1-15.

(10) *Aynı Arşiv*; Arşiv No 1-131, Klasör 2287, Dosya 32-12, Fihrist 6-2, 6-3.

(11) *Aynı Arşiv*; Arşiv No 4-3641, Klasör 2820, Dosya 69, Fihrist 3-45, 3-46.

(12) *Aynı Arşiv*; Arşiv No 4-3671, Klasör 2820, Dosya 69, Fihrist 3-52.

(13) *Aynı Arşiv*; Arşiv No 4-3671, Klasör 2818, Dosya 59, Fihrist 2-23, 2-24.

(14) Aktar, Yücel; *Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu*, “Ermeni Mezalimine ve Soykırım İddialarına İlişkin Kavram Karmaşası” Yeni Türkiye Yayınları, 2001, s. 265-274.

Bu sonuç, Osmanlı Parlamentosu'ndaki Ermeni asıllı milletvekillerinin, Ermeni Patrikhanesi'nin, Ermeni aydınlarının, Ermeni Hayırlah Cemiyetlerinin (Yardımlaşma Derneklerinin) ve Ermenilere Anadolu'da bağımsız bir devlet kurmaları yolunda destek ve söz veren Çarlık Rusyası'nın ortak başarısıdır.

Van'dan Şükrü imzasıyla "Osmanlı Ordu-yu Hümayunu Başkumandanlığı Vekâletine gönderilen bir yazıda, "Türkiye'nin anı izmihlali (yok olma anı) yaklaştığı her tarafta ilana başlandı. İstanbul'da aktedilen (yapılan) büyük kongrenin netayicini (sonuçlarını) bildirmek ve icap eden tertibatı ittihaz etmek (almak) üzere Mebus Papasyan ile Viremyan Erzurum'a geldiler. Kafkasya'dan vürud eden (gelen) Taşnak murahasları (delegeleri) dahi hazır olduğu halde Erzurum'da büyük içtima akdettiler (toplantı yaptılar).

Rusların Memalik-i Osmaniye (Osmanlı Ülkeleri)'nden zaptedecekleri araziyi Ermenilere vererek, istiklâllerinin temin olunacağı hakkında Ruslarla tespit edilen suret-i itilaf (uyuşma şekli), Erzurum içtimasında tezekkür edildi (konuşuldu)"¹⁵ denmekte ve Osmanlı Parlamentosu'ndaki Ermeni milletvekillerinin Ruslarla birlikte hareket ederek, bağımsızlık girişiminde buldukları görülmektedir.

Yine İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra Kozan Milletvekili olan "Hamparsum Boya-cıyan"ın da "Murad" takma adıyla "Taşnak Komitesi rüesasından (başkanlarından)" olduğu ve "Tuzhisar Karyesi'nde tahassun eylediği (durduğu) haber alınmasıyla" üzerine asker gönderildiği, çıkan çatışmadan sonra kaçtığı, Sivas Valisi'nin 22-23 Nisan 1915 tarihli yazısından¹⁶ anlaşılmaktadır.

Erzurum'da 3. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa'dan Başkomutanlık Vekâlet-i Celilesi'ne gönderilen, 24 Eylül 1914 tarihli ve "Rusların Kafkasya'daki Ermeniler vasıtasıyla dahilimizdeki Ermenileri, Memalik-i Osmaniye (Osmanlı Ülkeleri)'nden zaptede-

cekleri Ermenilere vermek, kendilerine teşvik ettikleri"¹⁷ içerikli yazı da yukarıdaki Ermeni milletvekillerinin bağımsızlık girişimlerini doğrulamaktadır.

Bitlis Valisi Mustafa Bey, 18 Eylül 1914 tarihli bir şifreyle, "Ermeni mütefekkirini (düşünürleri) arasında son günlerde verilen karar, icra edilen telkinaf'a açıklık getirerek, "Harp ilanına kadar sükûn ve itaatlarını muhafaza etmek ve harp ilan edilirse ordudaki efradın (erlerin) silahlarıyla düşman tarafına iltica eylemeleri (sığınmaları) ve Ordumuz ilerlese sükûnetle itaatin muhafazası ve Ordumuz ricat ederse silahlanıp çete haline geçerek..."¹⁸ cümleleri, henüz Birinci Dünya Savaşı başlamadan, Ermeni isyanına kimlerin önderlik yaptığını ve isyanın kimler tarafından nasıl tezgahlandığını ortaya koymaktadır.

Bu arada 31 Ocak, 1915 tarihli ve Emniyet-i Umumiye Müdürü İsmail Bey imzasıyla Karargah-ı Umumi İstihbarat Şubesi Müdüriyeti'ne gönderilen bir yazıdan, "Dersaadet (İstanbul) Ermeni Patrikhanesinin İtalya Sefarethanesi (Elçiliği) vasıtasıyla ve gayr-ı muntazam (düzensiz) bir surette Açmazın Kotoginkosluğu ile muhaberede bulunduğu"nu ve "memalik-i ecnebiye (yabancı ülkeler) ile olan muhaberatın (haberleşmelerin) sansüre tabi tutulmasına rağmen, Ermenilerin transit suretiyle hariçle muhabere ettikleri"ni, şifreli olarak, örneğin, "Bizim damat gidecektir. Enişte Aragil Efendi'nin yanına hizmetkâr tayin olundu"¹⁹ gibi cümlelerle de dışarıya haber sızdırdıklarını Emniyet Genel Müdürlüğü'nün saptadığını görüyoruz.

Ermeni Hayırhah Cemiyeti (Yardımsenvenler Derneği) de bu kombinezonda yerini alacak ve Ermeni isyanına siyasal, örgütsel ve maddi olarak destek verecektir. Şöyle ki: Tev-

(15) Genelkurmay ATAŞE Arşivi; Arşiv No 1-2, Klasör 528, Dosya 2061, Fihrist 21, 21-18.

(16) Aynı Arşiv; Arşiv No 4-3641, Klasör 2820, Dosya 69, Fihrist 3-45, 3-46.

(17) Aynı Arşiv; Arşiv No 1-131, Klasör 2703, Dosya 308, Fihrist 23-1.

(18) Aynı Arşiv; Arşiv No 4-3671, Klasör 2811, Dosya 26, Fihrist 28.

(19) Aynı Arşiv; Arşiv No 1-2, Klasör 521, Dosya 2029, Fihrist 2.

fik imzasıyla 4. Ordu Komutanlığı'na gönderilen şifre yazıda, "Ermeni Hayırhah Cemiyeti Zahiri (dıştan görünen) ismi gibi değildir. Bu nam altında Mısır'dan ve memalik-i saireden (diğer ülkelerden) birçok komiteciler... silah ithalatına, siyasi teşkilata çalışmış oldukları anlaşılmıştır"²⁰ açıklaması bu derneğin gerçek yüzünü ve Ermeni ayaklanmasına katkılarını ortaya koymaktadır,

İşte savaş halindeki devlet aleyhine sürdürülen ve devleti içten çökertme amacına yönelik bu tür Ermeni faaliyetleri, sonuçta Tehcir Kanunu'nun çıkarılmasını zorunlu kılmıştır.

"Van Gölü etrafında ve Van Vilayeti'nce bilhassa malum olacak mevaki-i muayyenede-ki (belirli yerlerdeki) Ermeniler isyan ve ihtilal için daimi bir ocak halinde" olduklarından, bu yasayla hem "bu halkın oradan kaldırılarak, isyan yuvasının dağıtılması" sağlanacak ve hem de "Üçüncü Ordu'nun verdiği malumata nazaran (göre), Ruslar 7 Nisan'da hudutları dahilinde ki Müslüman ahaliyi çıplak bir halde hududumuz dahiline sürdüklerinden, hem buna bir mukabele-i bilmisil (karşılık) olmak" üzere, "Ermenileri ve ailelerini Rusya dahiline sürmek yahut Ermenileri ve ailelerini Anadolu dahiline muhtelif yerlere dağıtmak"²¹ Doğu'da savaşın kaybedilmemesi açısından bir askeri zorunluluk haline gelince, 2 Mayıs 1915'te, Osmanlı Ordu'yu Hümayun Başkomutanlığı Vekâleti'nin 1. Şubesi'nde bu konuda planlama başlatılmış ve Ermenileri Rusya veya Anadolu'ya göndermek şıklarından "münasebinin intihabı (uygununun seçimi) ve icrasını" isteyen yazı İsmet imzasıyla²² Dahiliye Nezaret-i Celilesi (İçişleri Bakanlığı)'na çok gizli damgasıyla gönderilmiştir.

Tehcir Kanunu Ermenileri imha etmek amacıyla çıkarılmış ve bu sonucu sağlamaya yönelik bir yasa değildir.

Devlet birçok cephede savaş halindeyken ve Doğu'da da Ruslarla savaşırken, kendi güvenliğini tehdit eden, savaştığı düşmanla

işbirliği yapan ve kendisini arkadan vurmaya kalkan, ayaklanan, isyan çıkaran kendi tebası olan Ermenilere karşı güvenlik önlemleri olarak, kendi devamlılığını her bağımsız devlet gibi korumaya çalışmıştır.

Eğer Devlet, Ermenileri imha etmek gibi bir niyetle hareket etmiş olsaydı, Tehcir Kanunu'nun çıkarılmasını izleyen günlerde, 30 Mayıs 1915 ve 10 Haziran 1915 günlerinde harp hali ve olağanüstü siyasal zorunluluklar nedeniyle başka yerlere göçettirilen Ermenilerin "iskân ve iâşesiyle hususat-i saireleri"²³ ve yine Ermenilere ait "emval ve emlak ve arazinin keyfiyet-i idaresi"²⁴ konularını içeren iki adet "Yönetmelik" çıkarmak gereğini duymazdı.

Ve eğer Tehcir Kanunu, Ermenilerin ve onları arkalayan Batılıların iddia ettikleri gibi, Ermenileri imhaya yönelik planlı ve bilinçli bir hareket olsaydı, İttihat ve Terakki Partisi'nin üç önderinden biri olan Suriye Genel Valisi, 4. Ordu Komutanı ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa, 3 Temmuz 1915 tarihli ve aşağıya aynen aldığımız şifre yazıyla Harbiye Nezaretine başvurup bizzat Enver Paşa'ya göç uygulamalarıyla ilgili olarak yapılan ve söylenenlerle alınması gerekli önlemler hakkında görüş bildirmezdi.

4. Ordu Komutanı Cemal Paşa'dan Harbiye Nezaretine gizli ve kişiye özel olarak gönderilen şifre yazı aşağıya aynen alınmıştır.

"Başkumandan Vekili Enver Paşa Hazretlerine

Gayet mahrem (gizli) ve zata mahsustur (kişiye özeldir).

Bitaraf (tarafsız) hükümet ve matbuatının dahi Ermeni işleriyle meşgul olmaya başladığı görülmektedir. Hatta Hıristiyan millet olmak itibarıyla Almanların bile işittikleri

(20) *Aynı Arşiv*; Arşiv No 1-2, Klasör 483, Dosya 1893, Fihrist 1.

(21) *ATASE Arşivi*; Arşiv No 1-1 Klasör 44, Dosya 207, Fihrist 2-1, 2-2.

(22) *Aynı Arşiv*; Aynı belge [İsmet, Kurmay Yarbay İsmet (İnönü) olabilir.]

(23) *Aynı Arşiv*; Arşiv No 1-2, Klasör 3öl, Dosya 1445, Fihrist 1-3"

(24) *Aynı Arşiv*; Arşiv No 1-2, Klasör 361, Dosya 1030 (1445), Fihrist 1.

yanlış haberler üzerine müteheyyiç (heyecanlı) olduklarını bazı zevatın mükaleme ve imalarından (konuşma ve dolaylı anlatmalarından) hissediyorum. Ermenilerin esna-yı tebidinde (göç ettirilmeleri sırasında) bunlara karşı vukubulacak tecavüzün menfaât-ı memlekete muzır (zararlı) neticeleri basıl edeceği aşikârdır (doğuracağı açıktır). Bu cereyanın adem-i tevessüünü (yaygınlaşmamasını) temin etmek için ber-veçh-i ati tedabiri (aşağıdaki önlemleri) arz ve teklif eylerim.

1. Dördüncü Ordu mıntıkları dabilinde tebit olunan (göç ettirilen) Ermenilerin mal, can ve namuslarının tamamen muhafazasını temin için tarafımdan lazım gelenlere en kati emirler verilmiştir. Diğer mıntika ve vilayetlerde de meseleye lüzumu kadar ehemmiyet verdirmek ve tebit olunan Ermenilerin muhafaza-i emniyeti (güvenliklerinin sağlanması) ve her türlü tecavüzden vikayelerini (korunmalarını) temin için bilhassa taraft devletinizden evamir-i şedide ita buyurulmasını (kesin ve şiddetli emirler verilmesini) istirham eylerim. Almanların Belçika 'daki sivil abaliye karşı tedabir-i imbakârane (soykırım) tatbik ettiklerine dair kendi aleyhlerine vukubulan isnadata muka-beleten (suçlamalara karşılık), kendilerini müdafaa maksadıyla neşrettikleri muhtıralar mi-sillü (gibi) Hıristiyan ve ecnebi efkâr-ı umumi-yesine (kamuoyuna) karşı Hükümet-i Osmaniye tarafından vesikalı ve sarib (açık) bir muhtıra ile meselenin tenviri (aydınlatılması) ve bu muhtıraya Ermenilerin ve harp günlerinde memlekete karşı irtikâp ettikleri (işledikleri) bıyanetin mahal ve vaka (yer ve olay) ve şahıs tayini (gösterilmesi) suretiyle tasrihi (açıklanması) hükümetçe ittihaz edilen tedabirin (düşünülen önlemlerin) müdafaa-i memleket icaba-tına müstenit (vatan savunması gereğine bağlı) olup zaruri olduğunun idhal (dabil) edilmesi mütalaasında olduğumu arz ederim.

Manzur buyruldu (Görüldü)

21.431 (4 Temmuz 1915) 7 Temmuz 1331 (20 Temmuz 1915)²⁵

Belge incelendiğinde, göç uygulamalarının Güneydeki sorumlusu ve denetleyici

cisi durumunda olan çok üst düzeydeki bir yöneticinin, “bu bölgemde Ermenilerin can, mal ve namuslarının korunması konusunda gerekli önlemleri aldım, diğer ilgilileri de bir kez daha uyarın ki herhangi bir sorunla karşılaşmayalım” ve bu konu Batıda istismar edilmesin diye ilgili en üst düzeydeki insandan, Başkomutan Vekili’nden gerekli önlemlerin alınmasını istediğine tanık oluyoruz.

Ayrıca Cemal Paşa, birlikte savaştığımız Almanların bile bu konuda “heyecan duyduklarını” dile getirirken, özellikle askeri açıdan Osmanlı Ordusu’nu Almanlara teslim etmenin, sonuçta bir işe yaramadığını da gözler önüne sermektedir.

Bir diğer nokta da Cemal Paşanın, bugün bile üzerine önemle eğilmediğimiz bir konunun, yani yabancı kamuoyunun hazırlama ve aydınlatma konusuna daha o günlerde değinmiş olmasıdır.

Gelişen olaylar ve uygulamalar yukarıdaki belgede değinilen Ermenilerin korunması konusundaki Cemal Paşa’nın söylemlerinin içtenliğini açıkça ortaya koymaktadır. Çünkü Cemal Paşa, “Ermenilere zulüm yapılması milli şerefimizi zedeler, bu bakımdan onlara zulüm yapanları askeri mahkemeye vereceğim”²⁶ diyerek Adana’da Ermeni göç kafilelerine saldıran altı çapulcuyla kafilenin gözü önünde astırmıştır.

Cemal Paşa bu bağlamda tek örnek değildir.

Gerçekten Tehcir Kanunu’yla soykırım amaçlanmış olsaydı Başkomutanlık, hem Cemal Paşa’nın uyarılarını ciddiye bile almaz ve O’nu aşağıya aynen aldığımız şifre yazıyla ayrıca aydınlatmak gereğini duymaz ve hem de bu konuda yapılanları ve Ermenilerin can ve mal güvenliklerinin sağlanması için hangi birliklere şifre ile görev verildiğini belirtmek gereğini duymazdı.

(25) ATAŞE Arşivi; Arşiv No 1-2, Klasör 361, Dosya 1445, Fihrist 3 (Ek.-1)

(26) Belgelerde Ermeni Sorunu; Genelkurmay ATAŞE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1983, Gen. kur. Basımevi, s.258.

“Dördüncü Ordu Kumandanlığı’na
“Şifre”

C. 21 Haziran 1331 (4 Temmuz 1915)
şifre.

Ermeniler hakkında icab eden müdel-
lel vesaik (kanıtlayıcı belgeler) sefarat-ı seniye
(elçiliklerimiz) vasıtasıyla icab edenlere tebliğ
ve cerâid-i ecnebiye (yabancı gazeteler) ile ilan
edildi. Bu beyannamenin bir sureti posta ile ta-
rafi devletlerine (tarafınıza) gönderildi. Tebit
edilenlerin (Göç ettirilenlerin) mal ve canları-
nın muhafazası da tamim edildi (bildirildi).

Üçüncü Ordu’ya, Beşinci Kolordu Vekâleti’ne

Dördüncü Kolordu’ya, Onuncu Kolor
du Vekâleti’ne

Şifre

Lazistan Kumandanlığı’na

8 Tebit edilen Ermenilerin mal ve canları-
nın tamamıyla muhafazasına dikkat edilme-
si ve şikâyete meydan verilmemesi ehemmi-
yetle matluptur (önemle istenilmektedir).²⁷

Ayrıca belgede görüldüğü gibi Başko-
mutanlık, Cemal Paşa’nın kamuoyu oluşturma
uyarıları üzerine de eğildiği ve elçilikle-
rimiz aracılığıyla yabancı gazetelere ve gere-
kenlere Ermenilerle ilgili kanıtlayıcı belgele-
rin verildiğini ve bu konuyu içeren beyanna-
menin de posta ile kendilerine gönderildiğini
belirtmiştir.

O günkü yönetim konunun üzerine,
savaş koşullarının elverdiği oranda fakat cid-
diyetle eğilmiş ve ilgililer de içtenlikle izlen-
miştir. Nitekim 3- Ordu Komutanı Mahmut
Kâmil imzasıyla Erzurum’dan Başkomutanlık
Vekâletine gönderilen şifre yazı bu iddiamızla
ilgili belirgin bir kanıttır:

“Erzurum’dan Başkomutanlık Vekâleti-
ti’ne mevrud (gelen) şifre.

Dabile sevkedilmekte Ermenilerin hiç-
bir taraftan düçar-ı tabkir olmalarına (bakarete

uğramalarına) meydan verilmemesi ve emval
(malları) ve eşyalarının muhafazaları, daima
emir ve tebliğ edilmekte olduğu gibi, bu kerre de
tekiden (bu kez de yinelenerek) lazım gelenlere
iş’ar edilmiştir (bildirilmiştir). 17-18 Temmuz
1331 (30-31 Temmuz 1915)

Üçüncü Ordu Komutanı Mahmut Kâ-
mil²⁸

Ordu Komutanı da konuda sürekli
emirlerle uyarıldıklarına değinerek, konuya
gösterilen özeni de vurgulamaktadır.

Ve hatta devlet, göçe tabi tutulan Er-
menilerin şevki sırasında, görevlerini yasalara
aykırı biçimde kötüye kullanıp suistimalleri
görülen memur ve jandarmalar saptanırsa,
bunlar hakkında gerekli araştırmaları yapı-
parak divan-ı harplere (sıkıyönetim mahkeme-
lerine) sevk-etmek amacıyla Jandarma Ge-
nel Komutanlığı kanalıyla belirli bölgelerde
çalışmak üzere özel komisyonlar kurmuş ve
Ermeni göç olayında uygulamaları yakından
izleyerek, Devlet ciddiyet ve kararlılığını gös-
termiştir.²⁹

“Göç ettirilenlerin hastalıklardan ko-
runmaları, yollarda zorluklara düşmemele-
ri için kadın, çocuk ve hastalara nakil aracı
verilmesi ve sağlık yerleri kurulması ile çiçek,
tifo, tifüs, kolera aşılılarıyla aşılınmaları, bes-
lenmelerinin gönderildikleri yollarda yapıl-
ması, bazı belirli yerlerde sıcak yemek veril-
mesi” çalışmalarının yapıldığı, İçişleri Bakan-
lığı’nın Başbakanlığa gönderdiği bilgilerden
anlaşılmaktadır.³⁰

“Mülteciler arasında dul kadın, kimse-
siz çocuklar ve yetimler valilikçe değişik yer-
lerde kurulmuş ve sonraları genişletilen sanat
okulları ile kimsesizler yurtlarına yerleştirile-
rek halıcılık, dokumacılık, bezcilik, terzilik ve
erkek çocuklar da demircilik, marangozluk,

(27) ATAŞE Arşivi; Arşiv No 1-2, Klasör 361, Dosya 1445, Fihrist 3-1.
(Ek:2)

(28) Aynı Arşiv; Arşiv No 1-2, Klasör 361, Dosya 1445, Fihrist 3-3.’

(29) Aynı Arşiv; Arşiv No 1-131, Klasör 2287, Dosya 13, Fihrist 3.

(30) Aynı Arşiv; Aynı belge.

terzilik ve buna benzer sanat öğretilmekte” ve İçişleri Bakanlığı ilgili kurumlara parasal yardımda da bulunduğunu söylemektedir.³¹

Alınan bütün bu önlemlere karşın göç ettirme sırasında; iklim koşulları, yiyecek ve ulaşım aracı yetersizliği, Ermenileri kolluk kuvvetlerinin elinden almak için bu kuvvetlere saldıran Ermeni çeteleriyle yapılan çarpışmalarda ve en önemlisi de savaş koşullarının yarattığı çok yönlü olumsuz ortamda, kuşkusuz Ermeni göç kabilelerinden ölenler de olmuştur.

Bazen bu Ermeni göç kabilelerine yollarda Kürtler de saldırmışlardır.³²

Fakat hiçbir zaman göçe tabi tutulan bu insanların, Batı’daki Ermeniler ve onları kendi çıkarları için destekleyen Batılıların söylediği gibi Türkler tarafından toptan öldürüldüklerini kanıtlayacak bir belge ortaya çıkarılamamıştır.

Bu bir soykırım değil, iç savaştır.

Sorumluları da Rus tahrikleriyle devlete başkaldırıp silahlanan, çeteler kuran, Türk köylerine ve kentlerine, kadın ve çocuklara acımasızca saldıran, Rus ordularına yardım ve yataklık yapanlardır.³³

(31) *Aynı Arşiv*; Aynı belge.

(32) *Aynı Arşiv*; Arşiv No 4-3671, Klasör 2835, Dosya 127, Fihrist 1-11.

(33) *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Ermeni Belgeleri Özel Sayı I, II, III, IV, Yıl 1982-1983-1985-1987.

حضره

و در می آرد و فرمایند ای میل باشد بود در ...
نارنجی شده است بخار سرد ...

بخدمت
مخبران

باسمه تواننده و کبای اربابا سگزاره

فاتح محمد دذانه محصله

بسی طرف حکومت و مطبوعات دخی ارضی اشیره است قبول است
 یا خوددینی کور و ملته در ...
 بیده استکاری یا کلمه خبر او ذمیه سبزه اول در دینی بینه ذو اندک
 کلام و امارت نه عسی ایده بورج ...
 بوندره غاشی و نوع بزرگو ...
 نادر حاصل ایده جوی آتکار در ...
 تا خبر این است بجه بر وجه آبی نذایرت ...
 ا - در دینی آرد و مطهر از داخله ...
 مال چاه و نا سولرینک ...
 لازت مندیه اک دیشی سر در برت ...
 لزومی فدی الصب و در درین ...
 سردیو بخار زده و فایرینی ...
 سیده انطا بوسی اسد ملج اهرم ...
 احواله غاشی نذایر احواله ...
 و نوع بولابه اسدانه مقابله ...
 متلا و سنباه و اجنی انطا ...
 و سغلی و صبرک بر خطره اهر ...
 و عرب کوندرینه قلله غاشی ...
 نذی صبرک و صبرکی حکومت ...
 انجامه ...
 اول نسبی ...

10

A	1-4
B	1030
F	3

Ek 1: Ordu Komutanı Cemal Paşa'dan Harbiye Nezareti'ne gizli ve kişiyeye özel olarak gönderilen (Enver Paşa'ya) şifre yazı

اوراق و ضمیمه نومروسى	ع	شمالى اردوى همایونى باش قومانداغلى وکالتى	میست اعضاسى
شده نك نومروسى	۱۲-۱۶۴	شبه	تاریخ نویسى
مسودینك اطفال	۱۲۰۰		میسنه قوبلان نومرو
تاریخ نویسى	۱۲۱	در دخی اردو مسوقه انق	مقاله جنك اعضاسى
علم او طه نك نومروسى	۱۲۱	[تفه]	مقاله تاریخی

ع ۱۲۱ و ۱۲۰ تفه .

ارسید مینه ایجاب ایله سداق و نفاذ سفارینه لار طرفه
ایجاب ایله اینک تبلیغ و برابره ایله اعلالیه لاری . بویا سار نك
برورق سوتیه ابر طرف اولدندیه کونز لری . سید ایله نیک مالد جانزیدیه
نقش و تقیم لاری .

اورضی اردو : سینی قول اردو لار
دوئی قول اردو : اوتقن
وز ساره مقاله نفاذ

سید ایله ارسیدک مالد جانزیدیه نوبه موقت و نفاذ
ایسکی رساله سیه دریلکس اهنید مصلحه

کر ره
نبا سام
قار صر نه
سید ایله ار

A	۱-۲
B	۱۰۳۰
P	۳-۱

Ek 2: Başkomutanlık'tan Cemal Paşa'ya ve diğer ilgililere gönderilen yazı